

stora barnhuset

Stockholm under 1700-talet

Denna text är ocr-tolkad.
Det innebär att du kan söka i dokumentet.

Stavfel och liknande som försämrar sökningen förekommer. Texten du ser är alltid likadan som i boken den kommer från.

Till vänster: Johan Sevenbom;
Detalj ur Utsikt från Blekholmen,
1700-talet. Stockholms stadsmuseum.

Stora barnhusets tillkomst var en del av en europeisk problematik som syftade till att lösa dåtidens växande problem med fattigdom och lösdriveri. Efterhand kom under 1700-talet de fattigas arbete att tillskrivas en nationalekonomisk betydelse och tvångsarbetet sågs som en del av manufakturväsendet i skapandet av samhällets välstånd.

Text: Klas Nyberg

Johan Sevenbom; Utsikt från Blekholmen, 1700-talet. Stockholms stadsmuseum.

Stora Barnhuset i Stockholm ingick som en del i ett större system av institutionaliserat tvångsarbete i s.k. arbetshus med benämningar som barn- och tukthus, rasp- och spinnhus, korrektionshus, fattighus osv. Arbetshusens europeiska ursprung brukar härledas till 1500-talets senare hälft i England som ett sätt att hantera den växande fattigdomen. Tvångsarbetet spreds sedan vidare i olika former på det europeiska fastlandet till Frankrike, Holland, de tyska furstestaterna och Skandinavien.

Förutom som stöd för de s.k. rätta fattiga under 1600-talet kom olika former av arbetshus att organiseras för vidare kretsar av marginaliserade befolkningsgrupper: småkriminella, prostituerade och lösdrivare. Ofta var arbetshusens klientel, som också var

fallet med Stora Barnhuset, associerat även med grövre kriminalitet.

Vid sidan av barnhuset fanns ett särskilt fängelse för män och småningom även kvinnliga kriminella och barnamörderskor. Efter hand utvecklades egna separata institutioner för olika grupper. De manliga kriminella flyttades till Smedjegården som var ett fängelse. För kvinnliga "lösdrivare" utan laga försvar inrättades ett s.k. rasp- och spinnhus på Långholmen i början av 1700-talet med 1660-talets "rasphus" i Amsterdam som främsta förebild.

Tvångsarbetet i arbetshusen kom från slutet av 1600-talet alltmer att associeras med merkantilism och manufakturer. Merkantilism är ett omdiskuterat begrepp som kan sägas vara en gemensam benämning på dåtidens nationalekonomiska åskådning i

Västeuropa. Den hör samman med statens växande roll i förhållande till feodalherrar och stadspartikularism; exempelvis hade Stockholms spinnhus staten som huvudman medan Stora Barnhuset drevs av Stockholms stad. En av merkantilismens grundtankar var att ett lands välstånd var beroende av så stor inhemsk förädling som möjligt, helst för export. Dess honnörssord var positiv handelsbalans som skulle uppnås med skyddstullar, satsning på inhemsk industri och en strävan att sysselsätta den egna arbetskraften till så låga löner som möjligt. Import av färdiga varor var bannlyst medan import av råvaror för inhemsk förädling premierades. Av råvaror skulle tillverkas halvfabrikat eller färdiga konsumtionsvaror för export av den inhemska understödda och beskyddade industrin.

Med merkantilismens genomslag i slutet av 1600-talet började man alltmer betrakta marginaliserade befolkningsgrupper som en potentiell arbetskraftsreserv. De fattiga hade nu fått ett nationalekonomiskt värde och befolkningsökning premierades. Tiggare och lösdrivare skulle inordnas i ett system av tvångsarbete vilket var en inte obetydlig del av de åtgärder som tänktes ge ett land ökat välstånd. Vissa teoretiker såg kroppsstraffen som nationalekonomiskt slöseri och exempelvis William Petty förespråkade i ett arbete från 1662 att ersätta alla slags straff med tvångsarbete.

Fattigvård och tvångsarbete i 1700-talets Stockholm

Förhållandena för Stockholms mest marginaliserade grupper påverkades av ett förnyat system av institutioner som infördes efter 1720. Sextonhundralets arbetshus blev under 1700-talet mer specialiserade på olika slags grupper: pojkar, flickor, spinnerskor, arbetkarlar och åldringar. Från att ha varit ett fattigvårds- och ordningsproblem blev dessa nu som nämnts en nationalekonomisk resurs enligt föreställningar som förespråkades av statliga ämbetsmän och ekonomiska debattörer.

Med merkantilismen kom staten och de kommunala ämbetsmännen i magistraten i konflikt med borgerskapets urgamla självstyrelse. En viktig del därav rörde borgerskapets ekonomiska åtaganden, dess s.k. tunga.

Motsättningen bottnade i den ekonomiska realitet som bestod i att borgerskapet ensamt betalade skatt till stadens huvudsakliga utgifter samtidigt som staden också befolkades av andra grupper. Stöd till manufaktur och statliga arbetshus samt manufakturisters skattebefrielse skedde i allmänhet på

det övriga borgerskapets bekostnad. Det var i frihetstidens Stockholm (1719-1772) som den merkantilistiska ekonomiska politiken fick sitt fulla genomslag. Under 1720- och 1730-talen infördes en rad restriktioner för svensk import, främst textilvaror. Samtidigt gynnades tillväxten av manufaktur med privilegier och omfattande statliga subventioner. Den politiken förstärktes ytterligare 1739 med införandet av s.k. Hall- och manufakturrätter i svenska städer, vilket innebar att manufakturerna fick ett eget rättsväsen vid sidan av skråna. I hallrätten reglerades manufakturernas tillverkning och arbetarnas anställningsförhållanden, rättigheter och skyldigheter. I mitten av 1700-talet hade Stockholm över 10000 manufakturarbetare, varav de flesta hörde hemma på Södermalm dit de flesta manufakturerna var lokaliserade.

Medellösa personer som saknade egendom var underkastade den s.k. tjänstehjonsstadgan. Den innebar bl. a. att arbetare var tvungna att ha laga försvar, d.v.s. att de var skrivna hos en arbetsgivare. Den som vid kontroll visade sig sakna s.k. försvarssedel kunde tvångsvärvas (män) till flottan eller

Medellösa personer som saknade egendom var underkastade den s.k. tjänstehjonsstadgan. Den innebar bl. a. att arbetare var tvungna att ha laga försvar, d.v.s. att de var skrivna hos en arbetsgivare. Den som vid kontroll visade sig sakna s.k. försvarssedel kunde tvångsvärvas (män) till flottan eller

Stockholms spinnhus. Stockholms stadsmuseum

Latrinbärerskor passerar en stadsvakt. Teckning av Hjalmar Möerner (1794-1837).

spärras in på tvångsarbete vid spinnhusen (kvinnor). Vid frihetstidens början var arbetshusens verksamhet nära associerad med manufakturerna. Barnen vid Stora barnhuset sysselsattes med spinning och stickning i linje med de dåtida doktrinerna om barns arbete som förfäktades av bl.a. manufakturkommissarien Erik Salander och publicisten Olof Törngren. Enligt dessa föreställningar skulle spinningen - manufakturernas mest arbetskraftskrävande moment -

Stuga vid Barnängen, kvarteret Aprikosen. Foto: Oscar Heimer, Stockholms stadsmuseum.

inympas i späda ålder för att uppnå maximal kapacitet och disciplinering. Som vuxna skulle barnen placeras ut i manufakturerna.

Gränsen mellan arbetshus och manufaktur kan ibland te sig flytande i 1700-talets Stockholm. Barnhusbarnen vid Stora barnhuset var till väsentlig del sysselsatta med spinning och stickning. Likaså utskrevs påfallande många av pojkarna som manufakturarbetare när de lämnade Barnhuset: 42 procent av de som var intagna perioden 1753-1773. Övriga tidsperioder dominerade utskrivning till traditionellt skråhantverk. Vad gäller flickorna hamnade bara en minoritet i manufakturerna. Något annorlunda tedde sig förhållandena vid spinnhuset vid Långholmen, som var en straffanstalt för kvinnor som begått mindre brott eller bara saknade laga försvar. På spinnhuset kunde man hamna flera gånger. Spinnhuset var en direkt underleverantör till klädesmanufakturerna med tillverkning av grovt kardgarn.

Det var troligen de stora manufakturerna, som klädesfabrikerna Barnängen och Danviksmanufakturen på Södermalm, som var mest snarlika arbetshusen. Barnängen var omgärdad av plank och hyste periodvis 500-600 arbetare "inomhus", som den dåtida termen löd för att beteckna arbetare som bodde vid arbetsplatsen. Detta påminner om vad vi vet om de största klädesfabrikerna i Colberts Frankrike - merkantilismens europeiska sinnebild. Exempelvis var den stora klädesfabriken i Abbeville i Picardie i början av 1700-talet omgärdad av vallgravar med särskilda portvakter vid utgångarna. De olika husen inom fabriken i Abbeville hyste olika slags specialarbetare för olika delar av arbetsprocessen såsom också var fallet vid Barnängen i Stockholm. Det var också dessa de största manufakturföretagen som var de mest framträdande uppköparna av garn från spinnhuset i Stockholm. Vid avtjänat straff på spinnhuset återbördades kvinnorna till sin manufaktur eller släpptes fria.

Tvångsarbetets symboliska betydelse
Den tilltagande tendensen under 1700-talet att betrakta arbetshusens roll som en del av näringslivet har i allmänhet bedömts som en misslyckad ekonomisk politik av nutida historiker och forskare. Antalet människor som inhystes i barnhus, spinnhus och korrektionsanstalter var aldrig särskilt stort. Varken Barnhuset eller Spinnhuset i Stockholm tycks - så vitt man vet - ha haft fler än ett par hundra intagna åt gången före 1800-talet; och detta är maximaltalen. Från 1700-talets slut får istället Stora barnhuset sin stora betydelse som förmedlingsbyrå i utackordering av fosterbarn. Däri ligger något bestående. Fortfarande vid slutet av 1800-talet och

början av 1900-talet härbärgerade barnhusen som institution ett marginellt - i förhållande till helheten - antal barn permanent medan fosterbarnsinstitutionens numerära proportioner framstår som gigantiska.

Ej heller tycks arbetshusens produktion under 1700-talet, i de fall man känner den, ha haft någon större betydelse i helheten: en studie av Stockholms spinnhus under 1780-talet har visat att spinnhusets garn svarade för mindre än 10 procent av klädesmanufakturernas årliga behov av grovt kardgarn. De ca 200 spinnerskorna i spinnhuset utgjorde en droppe i havet i förhållande till de 5 000-6 000 som spann kardgarn till klädesmanufakturerna totalt sett. Spinning och beredning av kamullsgarn, bomullsgarn, lingarn och silkes-tråd är då oräknad, men det handlar om minst lika många.

Däremot finns det anledning att understryka arbetshusens och tvångsarbets symboliska betydelse. Den som saknade laga försvar riskerade alltid att tvångsvärvas som man eller att interneras på spinnhuset som kvinna. Det finns ett slags positiv tolkningstradition som betonar barnhusbarnens strategier i den svåra verklighet som omgav dem. De skall ingalunda ses som passiva offer utan de var uppfinningsrika och själmedvetna. Deras småstöldar och oppositionslusta var en del av en "bråkig kultur" som tillhörde de strategier som krävdes för att överleva och skapa sig något bättre villkor. Också manufakturarbetarna i Stockholm har tolkats i sådana termer när undersökningar visat att de kasererade arbetarna på spinnhuset och i Barnängen bara utgjorde en begränsad del av arbetsstyrkan. Huvuddelen av manufakturarbetarna bestod av svärbemästrade hemarbetare, där arbetet i manufakturerna - åtmins-

Katarina fattighus sedan 1745. Götgatan 38, kvarteret Nederland (Lillienhoffska huset). Foto: 1896, Stockholms stadsmuseum.

tone vad gäller kvinnorna - bara var en komponent i ett brett spektrum av alternativa försörjningsstrategier.

Vill du läsa mer hänvisas till: *Främlingar i vardagen*, vilket är titeln på en aktuell monografi från Kommittén för stockholmsforskning och Stockholmia förlag. Boken behandlar förhållandena vid Stora Barnhuset under 1700-talet och är skriven av Per-Johan Ödman och Mats Hayen. Syftet är att levandegöra levnadsförhållandena för dessa omhändertagna barn genom att kartlägga deras ursprung, vistelse och senare karriär. Så sker genom en

omfattande undersökning av en grupp om 340 barn vars levnadsöden följs i detalj.

Litteratur

A Dictionary of Eighteenth - Century History (Ed. by Jeremy Black & Roy Porter.) Penguin books 1996.
Eggeby, E. & Nyberg K, "Stad i stagnation 1720-1850" *Staden på vattnet*. Del 1:1252-1850. (red. Nilsson, Lars) Stockholm 2002.
Heckscher, E. F. *Merkantilismen*. Stockholm 1953.
Magnusson, L. *Den bråkiga kulturen*. Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800-1850. Stockholm 1988.
Utterström, G. *Fattig och föräldralös i Stockholm på 16-och 1700-talen*. Umeå 1978.
Ödman, P-J & Hayen, M. *Främlingar i vardagen*. Stockholm 2004.